

ПОНЯТТЯ безпеки держави

як особливого суб'єкта права (юридичний аспект)

Д. О. Безzubов

кандидат юридичних наук, доктор філософії
права, завідувач кафедри правознавства
Київського професійно-педагогічного коледжу
імені А. Макаренка

У статті розглядається проблема юридичної безпеки держави як особливого суб'єкта права. Систематизуються основні аспекти юридичної безпеки держави, розкривається їх зміст.

Ключові слова: держава, безпека, юридична безпека, ризик, соціальна проблема, соціальний конфлікт, безпека держави, безпека людини.

В статье рассматривается проблема юридической безопасности государства как особого субъекта права. Систематизируются основные аспекты юридической безопасности государства, раскрывается их содержание.

Ключевые слова: государство, безопасность, юридическая безопасность, риск, социальная проблема, социальный конфликт, безопасность государства, безопасность человека.

In this article the problem of the legal security of the state as a special entity. Systematized the main aspects of the legal security of the state, revealed their contents.

Keywords: power, security, legal security, risk, social problems, social conflict, security state, human security.

У сучасних умовах відбувається значне розширення уявлень про ризик та безпеку. Сьогодні концепція безпеки людини і суспільства вимагає комплексного підходу, який включає «єдність теоретичних досліджень і потреб практики, гуманістичну суть філософії, права, економічної теорії, соціології, політології, географії і інших наук» [1]. Разом з тим в юридичній парадигмі ризиків та безпеки людини і суспільства повинні існувати власні підходи до аналізу проблеми, загальні і спеціальні закономірності, правові позиції, що забезпечують синтез прикладних аспектів соціальних, економічних, технічних, військових та інших знань при дослідженні суті, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки та протидії ризикам із практикою законотворчості та правозастосування на системній основі. Діяльність по забезпеченню безпеки людини і суспільства виступає як об'єктивна необхідність, що має не тільки загальносоціальну цінність, а й безпосередньо юридичну значущість.

Складність соціально-економічної ситуації, реальні процеси, що відбуваються в суспільстві, змушують по-новому поглянути на принципи суспільної і особистої безпеки, стабільності суспільства, захисту держави, які здавалися раніше непорушними. Нині забезпечення безпеки стає одним із найважливіших принципів існування соціальної спільноти людей. Це вимагає нового відношення, нових підходів до безпеки, нових ідей, рішень, нових організаційних структур і механізмів її забезпечення. З цим пов'язаний інтерес до дослідження категорії юридичної безпеки, звернення до якої полягає ще й у тому, щоб у сфері правової реальності виокремити явища, грані, які не містяться в інших поняттях, або знаходяться в тіні звичних уявлень.

Основний внесок у розробку поняття безпеки вносять філософи, соціологи, політологи, економісти. Участь в цьому процесі представників юридичного співтовариства активізувалася лише останніми роками. Як наслідок, юридичний ризик та юридична безпека суб'єктів права – явище маловивчене. До цього часу воно не має певного семантичного, гносеологічного і методологічного статусу. Відносини, що складаються у сфері забезпечення юридичної безпеки, не дивлячись на їх очевидну актуальність, ще не стали предметом пильної та постійної наукової уваги, об'єктом повномасштабних теоретичних і прикладних досліджень.

У цій статті розглядається проблема тика юридичної безпеки та ризику як цілісного явища соціально-правової дійсності. Основна увага зосереджена на дослідженні функціонування юридичного ризику та забезпеченні юридичної безпеки суб'єктів права, теоретичних і практичних проблем їх забезпечення в сучасній Україні. Головна мета статті полягає в комплексному, системному, загальнотеоретичному дослідженні поняття, змісту і структури юридичного ризику та юридичної безпеки, формулюванні на цій гносеологічній базі основних напрямів розвитку адміністративного права України та їх забезпечення у сфері законотворчості й реалізації права.

Науково-теоретичне підґрунтя нашої статті склали дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі філософії, загальної теорії держави і права, теорії управління та адміністративного права, інших галузевих правових наук, а саме праці А. П. Альгіна, В. А. Абчука, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, Б. В. Бірюкова, У. Бека, І. Валлерстайна, М. Вебера, Е. Гобсбаума, М. С. Гринберга, Р. Давіда, К.-Ж. Спінози, М. В. Коваліва, В. В. Копейчикова, О. В. Копана, В. К. Колпакова, В. О. Котюка, В. А. Ліпка-

на, Р. Д. Льюїса, В. В. Мамчуна, В. А. Ойгензіхта, Х. Райфа, В. П. Столбового, Т. Л. Ріктора, О. К. Тихомирова, Е. Фрома, В. П. Чабана, В. О. Шамрая та ін.

Комплексний характер проблеми юридичної безпеки суб'єктів українського права припускає багатоплановість поставлених питань, необхідність звернення до літератури, яка освітлює різні аспекти теми в рамках соціології, філософії та історії права, конституційного, адміністративного права, кримінального, цивільного процесу та інших галузей права.

Українська держава проводить послідовний зовнішньополітичний курс по забезпеченню впровадження норм і принципів міжнародного права, тим самим заявляє про свою прихильність до правої розбудови на основі панування права. Для цього здійснюється комплекс зовнішньополітичних заходів із забезпечення юридичної безпеки всіх учасників міжнародних правовідносин.

Під юридичною безпекою розуміють стан, за якого суб'єктивні права й законні інтереси держав захищені на належному рівні, а будь-які випадки зловживання правом санкціонуються міжнародним співтовариством як неприпустимі. Критерієм належної поведінки при цьому є неухильне дотримання міжнародних зобов'язань незалежно від джерела їх виникнення винятково на основі принципу сумлінності [2].

Виступаючи з принциповою позицією забезпечення юридичної безпеки всіх членів світової спільноти, Україна проводить послідовну політику з підтримки юридичної безпеки власної держави в усіх її аспектах. Сюди входять заходи по забезпеченню державної незалежності і територіальної цілісності країни, недопущенню будь-яких видів втручання у внутрішні справи, а також впорядковані на основі права дії з просування державних інтересів України в міжнародних справах.

Для з'ясування суті поняття «юридична безпека держави» та її складових слід розглянути шляхи включення до правового поля законодавчого визначення безпеки держави загалом.

Право – одне з найцінніших надбань цивілізації, що виражає об'єктивно необхідний, визначений реальними соціальними можливостями масштаб свободи індивіда. Держава уявляється як форма соціальної організації, покликана охороняти в суспільстві такий порядок, за якого цей рівень свободи забезпечується як умова стабільності і нормально функціонування суспільства. Іншими словами, головна функція держави – охорона права як масштабу свободи. Власного інтересу, відмінного від інтересів суспільства, держава не повинна мати. Безпека держави має соціальну цінність, яка залежить від забезпечення безпеки суспільства і особи державою [3].

Проте межі дії державної влади не всеосяжні, оскільки держава охоплює соціальні зв'язки не в повному обсязі. Крім того, держава як політичний механізм, що акумулює владні функції, за певних умов може стати загрозою соціальній безпеці. Так відбувається, якщо держава відривається від інтересів людини і суспільства, ставить на перший план свій бюрократичний інтерес. Держава, що протиставляє себе суспільству, вже не здійснює повною мірою своєї загальносоціальної функції, порушує тим самим природний закон розвитку суспільства, так або інакше стає загрозою для суспільства, чинником, що гальмує його розвиток. Одне із завдань філософії, політичної і юридичної науки – зробити надбанням свідомості широких мас думку про те, що держава повинна стати політико-правовим механізмом, який обслуговує суспільство, охороняє його стабільність, тобто порядок, за якого забезпечується можливий і необхідний рівень

свободи особи, народу, інших соціальних суб'єктів [4].

Законна репресія – крайній захід у руках держави. Історія державності доводить, беззаконня і свавілля ніколи не було дієвим засобом розв'язання соціальних проблем. Тоталітарні режими досягають своїх безпосередніх цілей, лише заганяючи суперечності вглиб, загострюючи реальні проблеми, готуючи ґрунт для іншої системи, яка заперечує сам тоталітарний режим. Тому створюючи і підсилюючи систему безпеки держави, треба усвідомлювати, що проблема вирішується не силовими структурами і спецслужбами, а справедливою політикою, забезпеченням прав особи, відсутністю національної, соціальної ворожнечі й дискримінації [5].

Якщо оцінювати моделі сучасних держав або концепції держави, вироблені світовою наукою, з позицій загальносоціальної безпеки, ідеї правової держави виявляються оптимальними. Дійсно, забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності сучасного суспільства можливе лише в умовах держави, що орієнтується на людину, її права і свободу, тобто на право як єдиний цивілізований спосіб розмежування і поєднання інтересів, розв'язання соціальних конфліктів. Право як можлива, необхідна і допустима, гарантована свобода забезпечує суверенітет особи, народу і разом з тим перешкоджає індивідуальному егоїзму і національному сепаратизму, обмежує свободу вибору і дій, що перетворюють свободу на вседозволеність і анархію. Примус має ґрунтуватися виключно на праві й здійснюватися в ім'я людини і народу, збереження загальнолюдських цінностей, торжества права, свободи і справедливості.

Історично склалися два основні підходи до забезпечення безпеки держави: охоронний і конкурентний.

Сутність першого підходу пов'язана з усвідомленням безпеки як сукупності заходів виключно обмежувального характеру, що призводить до такого розуміння ролі держави, яка фактично отожднює його силу з правом на свавілля (формула: «сила (влада) – джерело права»). Формується соціальне середовище, що характеризується високою вірогідністю використання примусових форм вирішення конфліктів. Виявляється відсутність (або крайня нерозвиненість) політичних, правових, етичних, економічних, соціальних обмежень свавілля з боку держави. На передній план висуваються силові характеристики безпеки.

Оскільки при охоронному підході закони приймаються з однією метою – підвести правові підстави під суб'єктивне бачення і дії влади, то саме держава та її структури виявляються головними дієвими чинниками при визначенні цілей і засобів безпеки країни.

Інтереси безпечного розвитку вимагають не відмови від примусу, а розробки більш цивілізованих способів його застосування, розширення арсеналу таких засобів і методів, підвищення ефективності шляхом більшої вибірковості, прицільності дії, витіснення примітивних і жорстоких форм насильства.

Якщо в найближчій перспективі життя неможливе без примусу, держава має раціонально й ефективно впливати на перебіг подій у бік його гуманізації. Тоді державний суверенітет усвідомлюватиметься як інститут соціальної відповідальності, обмежений у своїх домаганнях, а безпека соціальної системи, у тому числі й держави, почне сприйматися не як сукупність охоронних заходів влади, а як стан життєздатності країни (нації), стратегія, спрямована насамперед на забезпечення життєво важливих національних інтересів (а не тільки їх державний захист). У цьому полягає суть конкурентної концепції без-

пеки (формула: «право – джерело сили (влади)»). Її основними аспектами виступають такі:

психологічний – у суспільній свідомості домінує уявлення про те, що тільки волевиявлення громадян і закони (юридичні норми), які регламентують механізми і процедури формування й функціонування державних інститутів, їх прозорість дають право на владу, реалізацію сукупного інтересу в межах держави;

політичний – джерелом влади виступає народ, який має право здійснювати державну владу безпосередньо (референдуми) або доручати реалізацію своєї влади органам центральної влади і місцевого самоврядування;

правовий – функція права полягає в закріпленні в законах життєво важливих інтересів країни і взаємну відповідальність особи, суспільства і держави по забезпеченню безпеки, а також юридичному обґрунтуванню балансу їх інтересів у сфері безпеки, характеру, рівня і ступеня ймовірності загроз цим інтересам;

соціальний – підпорядкування інтересам суспільства державних інститутів, високий ступінь зацікавленості громадян у забезпеченні безпеки країни, їх соціальна активність; оптимальний рівень згоди по базових цінностях суспільства, одночасно пов'язаний з наявністю механізмів альтернативності та конкуренції поглядів (концепцій, парадигм і т. п.) на шляхи, темпи, терміни реалізації соціальних проблем і процедур їх узгодження на рівні певних соціальних груп, еліт, держави, суспільства.

Держава, що функціонує в подібних концептуальних рамках, створює умови (насамперед, політико-інституціонального характеру) для прогресу країни, а суспільство зі свого боку має в своєму розпорядженні орієнтири, стимули і ресурси для розвитку в цьому напрямі. Парадигма безпеки концентрується навколо принци-

пів прозорості суспільства, його плюралізму і конкурентності, демократичних методів розв'язання соціальних проблем (переговорний процес, погоджувальні процедури, економічні важелі тощо), захисту прав і свобод громадян.

Ефективність забезпечення юридичної безпеки держави залежить разом з іншими чинниками від формування оптимальної правової системи суспільства, створення «чинних» нормативних актів, тобто нормативних актів, що досягають цілей правового регулювання, встановлення режиму безумовного виконання законів і підтримки правопорядку в країні. Законність як соціальну цінність необхідно охороняти, забезпечуючи дотримання, наприклад, таких умов, як повнота конституційного законодавчого регулювання суспільних відносин, стабільність основних правових норм та інститутів, дієвість правових гарантій, відповідальність за порушення вимог закону [6].

Проблеми невиконання законів або їх неналежного виконання особливо актуальні для нашої держави. Причини «недії» права потрібно шукати у сферах нормотворчої, правоохоронної діяльності, не в останню чергу менталітеті «слов'янського типу» в суб'єктів правовідносин, особливостями якого є колективізм; міфологізація свідомості; «інфантильність» правосвідомості; завищена вимогливість до лідерів і вождів; пріоритет традиційних норм перед «писаним» правом; правовий нігілізм і т. п.

В умовах державної дійсності істотно підвищує актуальність і значущість проблеми юридичної безпеки нашої держави політика зміцнення вертикалі влади, обмеження сепаратизму регіональних псевдоеліт (наприклад, Автономної Республіки Крим), що прагнули на «суверенних» територіях проводити власну «політику безпеки», активно вторгаючись в сферу інтересів і компетенції центральної влади.

Очевидною є наявність в політиці регіональної безпеки. Саме на регіональному рівні визначаються: стратегічні цілі і напрями політики безпеки; основні принципи взаємодії регіонів в її здійсненні; створення загальнодержавної законодавчої бази; визначення структури відомств, відповідальних за підтримку і зміцнення безпеки країни; формування ресурсної бази здійснення такої політики; прийняття загальнодержавних програм, спрямованих на посилення як окремих компонентів безпеки, так і безпеки загалом.

Регіональна політика безпеки може бути успішною, якщо в ході її розгортання вдасться реалізувати такі принципи:

послідовне дотримання Конституції і законодавства України;

єдність, збалансованість, комплексний підхід до забезпечення всіх аспектів і напрямів безпеки, розгляд її як системного явища;

забезпечення органічного поєднання державного і регіонального компонентів політики безпеки при визнанні пріоритету завдань, що входять у регіональний компонент: оборона, збереження територіальної цілісності й єдності правового простору тощо;

досягнення суспільної згоди щодо уявлень про найважливіші цілі, напрями і засоби забезпечення безпеки;

інтеграція дій з підтримки і розвитку безпеки на регіональному рівні з регіональною системою забезпечення безпеки.

Велике значення для реалізації даних принципів має створення регіональних округів, керівництво яких може взяти на себе забезпечення інтеграції державного і регіонального компонентів політики безпеки. Необхідні єдині стандарти у галузі правового забезпечення безпеки. Стандартизація юридичної безпеки означає встановлення і застосування єдиних на території всієї країни стандартів, ета-

лонів, моделей у сфері правотворчості і правозастосування.

У системі загроз юридичній безпеці в Україні особливе значення мають загрози кримінального характеру. Злиття мафіозних структур України з аналогічними структурами за кордоном, корупція в середовищі політичних діячів, армії, міліції, прокуратурі, суді підвищують можливості криміналітету в боротьбі за виживання, створюють передумови озброєних конфліктів, здійснення актів міжнародного тероризму, а у ряді випадків призводять до локальних воєн.

Організована злочинність сьогодні стала впливовою соціальною силою. Спостерігається її зрощення з окремими суспільно-політичними рухами. По суті, вітчизняна професійна злочинність не тільки вийшла на «світовий ринок товарів і послуг» (работоргівля, контрабанда, проституція, замовні вбивства в країнах як ближнього, так і далекого зарубіжжя), а й налагодила тісну співпрацю із зарубіжними мафіозними кланами. Крім того, спостерігається криміналізація частини підприємництва; політизація організованої злочинності, зростання корумпованості владних структур, політичного насильства і екстремізму.

Особливо слід підкреслити збільшення рівня «професіоналізму» терористів і факт напівлегального існування численних озброєних формувань. Широкомасштабне розповсюдження наркотиків, різноманітні форми корупції, прояви тероризму створили багато проблем, від вирішення яких залежить життя багатьох людей. Іноді наркомафія вступає у відкриту боротьбу з офіційною владою, кидаючи виклик політичній стабільності й законності.

Організована злочинність як соціальне явище народилася в нашій країні не сьогодні і не вчора, але відсутність випереджаючого вивчення цього явища за-

галом, а не якихось окремих його проявів призвела до того, що законодавець усвідомив його як реальну загрозу безпеці доволі пізно і через це не дав йому належну характеристику на рівні закону.

Небезпеку глобального значення несе проблема тероризму. Розмах терористичних акцій у світі дав підставу дослідникам називати останні два десятиліття минулого століття «століттям тероризму». Сплеск масових проявів тероризму охопив і Україну. Виникла абсолютно «ненормальна» ситуація, коли «авторитет» лідерів тероризму штучно роздувається, широко підтримується і багато тиражується насамперед через засоби масової інформації. Тим самим в суспільній свідомості закладаються страх і невіра у державу та право.

Таким чином, можна зробити висновок, що життєдайне середовище тероризму в Україні створюють неузгоджен-

ня діяльності гілок влади, викликане появою нової структури відносин власності, тіньових лідерів, які володіють реальною владою і розширюють сферу свого впливу; посилення корпоративних норм кримінальної поведінки значної частини населення; зміна суспільних норм розуміння справедливості, що допускають насильство в ім'я політичних та інших цілей; поширення поглядів і культів, що сповідають насильство і жорстокість, національно-етнічну помсту за минуле пригноблення, утиск в правах і свободах; зростання взаємної агресивності і нетерпимості один до одного між національними, релігійними, клановими групами; безробіття і попит на ринку праці на осіб з військовою підготовкою; зниження суспільного авторитету державної влади; авторитарна поведінка окремих політичних лідерів і т. п.

Список використаної літератури

1. *Кабанов П. В.* Риск при расследовании преступлений / П. В. Кабанов // Соц. законность. – 1989. – № 2. – С. 56-58.
2. *Каліна Е. С.* Поняття безпеки і право на безпеку, як одне з особистих прав // Наук. праці РАЮН. – Вип. 4. – У 3-х т. – Т. 1. – М., 2004. – С. 359-361.
3. *Капиш В.* Особливості економічної безпеки господарських систем // Закон і право. – 2002. – № 11. – С. 5.
4. *Капустин М. П.* Есть ли законность «калужская» и «казанская»? / М. П. Капустин, В. В. Лазарев. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
5. *Кармолицкий А. А.* Административно-правовое регулирование надведомственных полномочий государственных инспекций / А. А. Кармолицкий. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 84 с.
6. *Келина С. Г.* Профессиональный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния / С. Г. Келина. // Сов. юстиция. – 1988. – № 11. – С. 14-15.
7. *Клапків М. С.* Витоки національного страхового ринку України : монографія / М. С. Клапків, Ю. М. Клапків. – Тернопіль : Тернопільська Акад. народного господарства, 2003. – 275 с. (серія «Страхова справа»).
8. *Климов В. А.* Контроль в системе социалистического управления (некоторые вопросы теории и практики) / В. А. Климов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 112 с.
9. *Клюшниченко А. П.* Меры административного принуждения, применяемые милицией (Особенности. Классификация. Системовыражение) : учеб. пособ. / А. П. Клюшниченко. – К. : КВШ МВД СССР, 1979. – 87 с.